

فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی (جلد ۱ - ۵)

• پریسا کرم‌رضایی

کارشناس ارشد نسخ خطی و آثار کمیاب، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

نسخه‌های خطی و کمک به پیشبرد تحقیقات علمی و تسهیل دستیابی محققان به نسخه‌های خطی تأسیس شد و به تهیه عکس از نسخه‌های خطی کتابخانه‌های مختلف داخل و خارج از کشور اقدام کرد که از جمله، نسخه‌های مهم کتابخانه‌های ایتالیا، انگلستان، روسیه، آلمان و برخی از کشورهای عربی برای این مرکز تهیه گردید. در عین حال با هدف جلوگیری از پراکندگی نسخه‌های خطی به خریداری نسخه‌های خطی نیز مبادرت شد و مجموعه گردآوری شده به تدریج فهرست نویسی گردید تا در اختیار محققان قرار گیرد.^۱

فهرست نسخه‌های خطی

تاکنون پنج جلد از این فهرست منتشر شده است. ترتیب فهرست‌نگاری براساس خرید تدریجی نسخه‌ها بوده و به همان ترتیب چاپ شده است:

جلد اول: از شماره ۱ تا ۴۰۰ (ص ۵۳۴)

جلد دوم: از شماره ۴۰۱ تا ۸۰۰ (ص ۴۶۷)

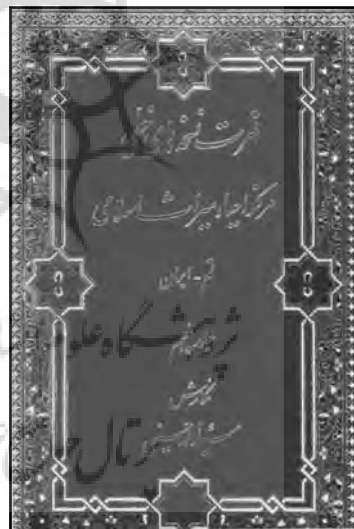
جلد سوم: از شماره ۸۰۱ تا ۱۲۰۰ (ص ۴۷۲)

جلد چهارم: از شماره ۱۲۰۱ تا ۱۶۰۰ (ص ۴۶۷)

جلد پنجم: از شماره ۱۶۰۱ تا ۲۰۰۰ (ص ۴۴۰)

جلد ششم فهرست به مجموعه میرجلال‌الدین محدث ارموی اختصاص دارد که به زودی منتشر خواهد شد. ویژگی‌های فهرست‌نویسی در این چند جلد به قرار زیر است:

۱. این فهرست براساس شماره نسخه تنظیم شده و در

فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی (ج ۱-۴)، نگارش سید احمد حسینی اشکوری، قم: مرکز احیاء میراث اسلامی، تهران، ۱۳۷۷-۱۳۸۱.

مرکز احیاء میراث اسلامی

این مرکز، به همت سید احمد حسینی اشکوری، در سال ۱۳۷۴ در قم تأسیس شد و وابسته به دفتر آیه‌الله حاج سیدعلی سیستانی است و هزینه‌های مرکز از سوی این دفتر تأمین می‌شود. این مرکز در ابتدا به منظور گردآوری عکس

کنیه، نام کوچک، نام پدر، نسبت‌ها، و تاریخ وفات یا عصر وی ذکر می‌شود، اما هیچ توضیحی درباره مؤلف، حتی در مورد مؤلفان ناشناخته داده نمی‌شود، باید گفت درج توضیحاتی در مورد مؤلف به خصوص در مورد مؤلفانی که کمتر شناخته شده هستند در فهرست‌های نسخه‌های خطی بسیار مهم است که در این فهرست مورد توجه نبوده است. آثار مجهول المؤلف به صورت «از:؟» مشخص شده‌اند.

۴. در این فهرست اشاره‌ای به منابع نشده است، مگر در موارد بسیار نادر که به فهرست نسخه‌های خطی فارسی احمد منزوی و ذریعه ارجاع داده شده است. هم‌چنین به نسخه‌های دیگر موجود از آثار نیز اشاره نمی‌شود، به همین دلیل هیچ اشاره‌ای به منحصر به فرد بودن و دیگر ارزش‌های کتاب نمی‌شود. حال آنکه ذکر منابع برای شناخت اثر و مؤلف آن در فهرست نسخه‌های خطی بسیار حائز اهمیت است.

۵. آغاز و انجام نسخه در پایان بخش کتاب‌شناسی در داخل «آمده و به افتادگی آغاز و انجام نسخه اشاره شده است. در برخی موارد که آغاز افتاده، به آغاز اصلی کتاب نیز اشاره شده است، مانند نسخه ش ۲۰، ۴۵/۲. در مورد نسخه‌های تکراری که به نسخه معرفی شده قبلی ارجاع داده شده، آغاز و انجام مجدداً ذکر نشده است.

لازم به ذکر است که در مورد برخی نسخه‌ها، آغاز و انجام نسخه یا فقط انجام ذکر نشده است که ممکن است به علت اشتباهات چاپ یا تدوین باشد، برخی از این نسخه‌ها در جلد اول فهرست عبارت‌اند از:

پایان هر جلد نمایه الفبایی عنوان نسخه‌ها ارائه گردیده است و فهرست‌های فنی در جلدی جداگانه خواهد آمد. معرفی نسخه‌ها نیز مانند دیگر فهرست‌های نسخه‌های خطی در دو بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی انجام گرفته است.

۲. در بخش کتاب‌شناسی ابتدا نام کامل کتاب، موضوع و زبان آن ذکر می‌شود و به ویژگی‌های دیگر کتاب، از جمله شخصی که کتاب برای او نوشته شده و تاریخ و محل تألیف اشاره می‌شود. هم‌چنین محتوای کتاب و ابواب و فصول و تقسیم‌بندی کلی آن بیان می‌گردد.

لازم به ذکر است که معرفی محتوا و ابواب و فصول کتاب در مورد برخی کتاب‌های شناخته شده نیز انجام شده است که به دلیل شهرت این نوع کتاب‌ها زائد به نظر می‌رسد. مثلاً در مورد قرآن آمده است:

«کتاب مقدس آسمانی است که آیات آن طی بیست و سه سال بر پیامبر گرامی اسلام محمد بن عبدالله - صلی الله علیه و آله - به وسیله فرشتگان برجسته الهی، وحی شده و در آن دستورات دینی مسلمانان و رهنمودهای اخلاق و اجتماعی برای کافه جهانیان و داستان‌های تاریخی آموزنده، به طور خلاصه آمده است...» (۷:۱).

هم‌چنین در مورد نهج البلاغه (۱: ۲۸)، آتشکده آزر (۱: ۱۹۱)، دیوان مولوی بلخی (۲: ۱۷)، گلستان (۲: ۳۴). در برخی موارد که عناوین تکراری هستند به شماره قبلی ارجاع داده است، مانند: دیوان امیرالمؤمنین (ش ۲۱۵ و ۲۲۷).

۳. پس از نام کتاب، نام کامل مؤلف، شامل عنوان، لقب،

– طب، شیمی، کیمیا، حساب، هندسه، هیأت، نجوم،
تقویم، اسطرلاب، خواب‌گزاری
– علوم غریبه، جفر، رمل
– دائرة المعارف
– متفرقه: به آثاری مانند طباطبائی (ش ۱۹۹) که درباره

آشپزی است و یا مرقعات و جنگ‌ها داده شده است. این
موضوع به برخی از اسناد تاریخی که در میان این مجموعه
وجود دارد نیز داده شده است، مانند: روزنامه‌چه (ش ۹۵۹)،
قباله‌نامه ازدواج (ش ۴۸)، کتابچه صورت املاک بختیاری
(ش ۱۰۹۴)، مخابرات قوام‌الملک (ش ۱۷۳۷) و وقفنامه شاه
عباس (ش ۱۹۲۱/۷) که موضوع تاریخ برای آنها مناسب‌تر به
نظر می‌رسد.

– پاسخ: به رساله‌هایی که پرسش و پاسخ است و
«اجوبه»ها داده شده است (ش ۷۵۲، ۸۵۰)، حال آنکه
«پاسخ» عنوان موضوعی نیست و برای این نوع آثار باید
موضوع مناسبی را براساس مضمون پرسش‌ها انتخاب کرد.
– فهرست: به رساله حصر العلوم (ش ۱۴۶۳/۱۴) که
رساله کوچکی است در «حصر و تقسیم علوم ادبی و عقلی و
نظری و گزارش و تعریف هر یک از علوم و عناوین و منفعت
آنها...» داده شده است، حال آنکه موضوع این کتاب «علم»
است و «فهرست» موضوع مناسبی برای آن نیست.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود برخی موضوعات کلی و
برخی جزئی هستند، مثلاً در موضوع «تاریخ» تقسیمات
فرعی، مانند تاریخ ایران، تاریخ جهان، تاریخ عمومی و تاریخ
اسلام و غیره دیده نمی‌شود. اما در موضوع علوم قرآنی به
موضوعات فرعی مانند قرائت، تجوید، ناسخ و منسوخ و
فقه القرآن برمی‌خوریم.

موضوع «فقه القرآن» برای نسخه‌هایی که به تفسیر آیات
احکام اختصاص دارد به کار رفته است، مانند ایناس
سلطان المؤمنین (در تفسیر آیات احکام اصلی و فرعی) که
مطابق با تقسیمات موضوعی پذیرفته شده کتابخانه ملی
نیست و برای این نوع کتاب‌ها از دو موضوع فقه و تفسیر
استفاده می‌شود.

موضوع «ادب» برای شرح شواهد البهجة المرشیه (ش
۱۳۱۹) و به‌طور کلی برای شرح دیوان‌های مختلف به‌کار رفته
است. به «قرآن» موضوعی داده نشده، اما نهج البلاغه

نسخه ش ۵ (که علاوه بر آغاز و انجام توضیح کتابشناسی
آن نیز نیامده است) و نیز نسخه‌های ش ۱۸، ۳۵، ۳۶، ۳۷،
۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۱ و...؛ هم‌چنین در مورد نسخه‌های ش ۱۱ و ۱۲
و ۱۷، ۲۳، ۳۴، ۶۰، ۱۳۲، ۲۶۸، ۲۷۷، ۲۸۲، ۳۰۰ و... انجام
نسخه ذکر نشده است.

۶. در قسمت نسخه‌شناسی به نوع خط، نام کاتب، تاریخ
و محل کتابت، فردی که نسخه برای او کتابت شده است،
ویژگی‌های نسخه از نظر تصحیح و مقابله و حاشیه‌نویسی و
نام مصحح و مقابله‌کننده، یادداشت‌های آغاز و پایان کتاب،
مانند یادداشت‌ها تملک و غیره، نام مالکان و تاریخ تملک‌ها،
تزیینات نسخه مانند سرلوح و جدول‌بندی صفحه‌ها و
تصویرها و نقاشی، شکل و سجع مَهرها و مشخصات جلد اشاره
می‌شود.

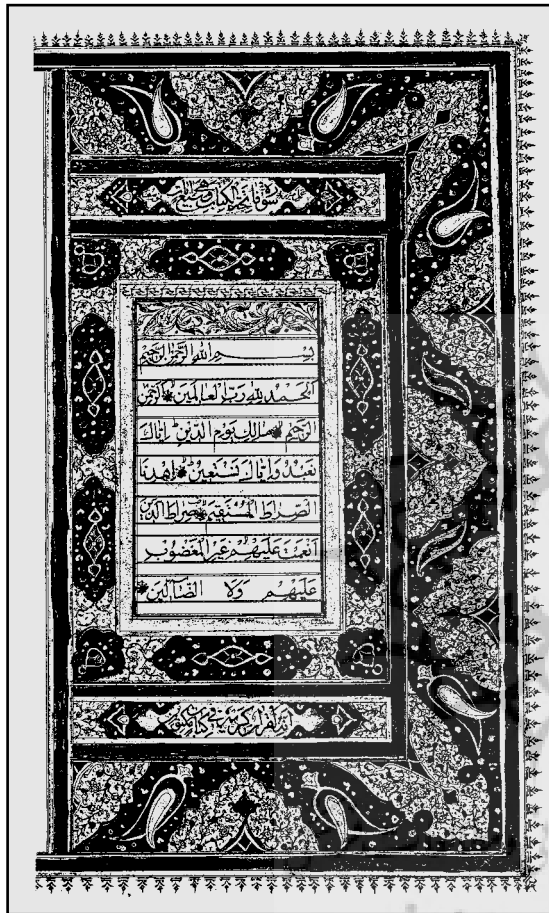
از جمله ویژگی‌های درخور اهمیت این فهرست شرح
مهرهای موجود در نسخه است که شکل و سجع آنها به دقت
بیان شده است. هم‌چنین به مضمون یادداشت‌های مهم
موجود در نسخه اشاره می‌شود.

۷. در پایان توضیحات نسخه‌شناسی تعداد برگ‌ها، تعداد
سطرها، طول و عرض برگ‌ها به سانتی‌متر با علامت اختصاری
«سم» ذکر می‌شود.

۸. در تعیین موضوع نسخه‌ها از موضوعات زیر استفاده
شده است که به صورت دسته‌بندی شده عبارت‌اند از:

- تفسیر
- قرائت، تجوید، ناسخ و منسوخ، فقه القرآن، اعراب القرآن
- حدیث، درایه، اجازه
- فقه، اصول
- فلسفه، منطق، کلام، اعتقادات
- عرفان، تصوف
- تراجم، رجال، نسب، سیره معصومین، فضایل معصومین، سیره پیامبر
- شعر، ادب، صرف، نحو، دستور زبان، بلاغت، معما، عروض، املاء، انشاء، نامه‌نگاری، لغت، داستان
- تاریخ، سفرنامه، جغرافی
- اخلاق، مواعظ
- دعا، زیارت

تصویر ۱: صفحه اول قرآن کریم

از اصطلاح «بدون مقوا» برای ذکر جلدهایی که فاقد دغه یا میان جلد هستند، استفاده شده است. «دو رو» برای نشان دادن جلدهایی که رنگ رو و درون جلد متفاوت است و نیز جلد‌های روغنی به کار رفته است. هم‌چنین از اصطلاحات «ضربی»، «ضربی زرین»، «نفیس»، «روغنی»، «گل و بوته دار»، «با جدول و نقوش زرین» استفاده شده است. نگاهی اجمالی به توصیفات جلد در این فهرست نشان می‌دهد که بیشتر جلد‌ها در این مجموعه «تیماج قهوه‌ای» هستند.

۱۳. ضمن معرفی نسخه‌ها، تصویرهایی از برخی صفحات مهم نسخه‌های ممتاز مانند اجازه و بلاغ یا قدمت تاریخی یا صفحه‌های هنری و مانند آنها ارائه شده است.

موضوع «ادب» گرفته است.

برای برخی آثار نیز دو موضوع تعیین شده است: مانند تمهید القواعد الاصولیه و العربیه با موضوع «اصول و نحو» و کنز مؤمن (ش ۱۶۳) با موضوع «اعتقادات و فقه».

۹. فهرست جنگ‌ها و برخی مجموعه‌های شعری به اختصار، گاه بدون ذکر شماره صفحه، بیان شده و تنها به رؤس مطالب اشاره شده و نام شاعران، بدون ذکر شماره صفحه، ذکر گردیده است، مانند جنگ شماره ۷، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۸۹، ۷۴۶، ۸۱۰، ۱۴۰۴.

برای نمونه، نسخه‌ی ش ۱۸۸۰، با نام مجموعه، این طور معرفی شده است:

«در این مجموعه ادبی این مطالب آمده است: شرح مقدمه اثبات الواجب محمد بن احمد الکتکی، مواضع فتحه همزه «ان»، موارد «اذا» الفجائیة، الاستشهاد بالاحادیث فی النحو، مختارات من شرح الصمدیه للسید علی خان المدنی، مختارات من شرح الجزائری، فوائد و حکایات.» (۵: ۳۰۸ - ۳۰۹) و توضیح دیگری درباره این مطالب نیامده است.

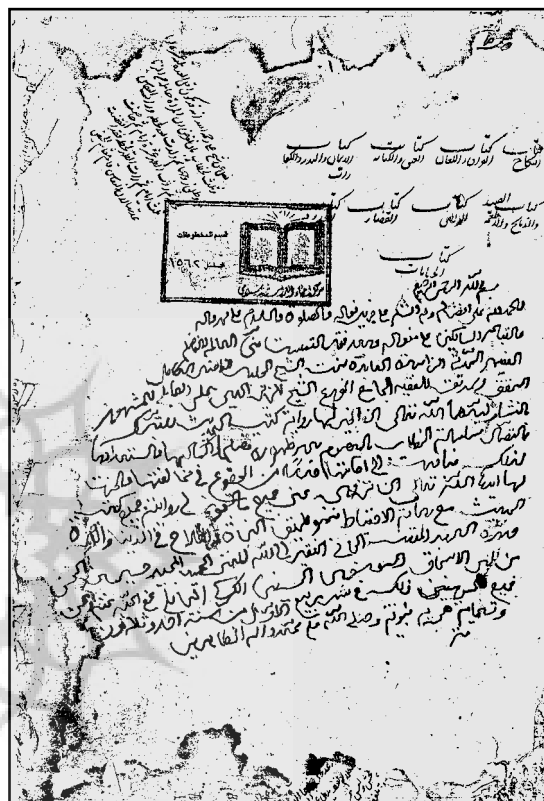
حتی در مورد کلیات اشعار فقط نام قسمت‌های مختلف مجموعه آمده و شماره صفحه و آغاز و انجام آنها ذکر نشده است، مانند: کلیات امیر خسرو دهلوی (ش ۵۸۸) که در مورد آن آمده است: «شامل منظومه‌های مطلع الانوار، لیلی و مجنون، هفت پیکر یا هشت بهشت، خسرو شیرین، آیینة اسکندری یا اسکندرنامه» (۲: ۲۲۸)، بدون هیچ توضیحی. و نیز: کلیات عرفی شیرازی، کلیات سعدی (نسخه‌های مختلف)، کلیات ابن‌یمین (۱: ۳۷)، کلیات فوقی یزدی، کلیات قاسم انوار و کلیات وحشی بافقی یزدی.

۱۰. درجه خطوط با الفاضلی مانند: خوب، نیکو، عالی، نازیبا، خوش و متوسط اشاره می‌شود.

۱۱. در مورد کاغذ نسخه، تنها به رنگ کاغذ (آبی، سبز و الوان) اشاره شده و نوع آن ذکر نشده است، مگر کاغذ «ترمه»، و به جز این هیچ توضیحی درباره کاغذ داده نشده و حتی به نازک و ضخیم بودن کاغذ اشاره نشده است.

۱۲. در مورد جلد، بیشتر به نوع (تیماج، گالینگور، مخمل، مقوایی) و رنگ جلد (خاکستری، زرد، سبز، صورتی، عنابی، قرمز، قهوه‌ای، مشکی، نیلی) و جنس عطف و گوشه‌های آن (در صورتی که با خود جلد فرق داشته باشد) اشاره شده است.

تصویر ۱: اجازه کرکی شیخ علی منشار

۱۳۳۹ ش (ش ۱۶۱۱)، جغرافیای عمومی (ش ۱۷۵۹)، حاشیه حاشیه یزدی بر تهذیب المنطق (ش ۱۸۲۹)، رباعیات بابا طاهر عریان در ۱۳۳۷ ش (ش ۱۶۷۹)، واقعه الطف (ش ۱۸۳۰)، سقوط قسطنطنیه (ش ۱۹۶۵)، گنجینه ادب (ش ۱۹۷۹)، گلستان در ۱۳۳۸ ش (ش ۴۳۳).

قدیمی ترین نسخه این مجموعه، تعریف احوال سادة الانام النبى و الاثنى عشر الامام (ش ۶۷) است که در ۶۸۳ هـ. کتاب شده است و نسخه ای قدیم تر از قرن هفتم هجری قمری در فهرست دیده نمی شود. پس از آن، فقط چند نسخه متعلق به قرن هشتم و نهم هجری قمری در مجموعه دیده می شود:

المطول در ۷۶۷ هـ. (ش ۱۳۵)؛ شرائع الاسلام در ۷۷۲ هـ. (ش ۴۴۳)؛ معالم التنزیل در ۷۸۵ (ش ۱۷۴۴)؛ تحصیل الصحة بالاسباب السنة (ش ۶۰) و الکشاف (ش ۶۱۶) در سده هشتم هجری قمری؛ غیاثیه در ۸۵۱ هـ. (ش ۱۱۵۲)؛ دیوان کمال خجندی در ۸۵۷ هـ. (ش ۸۵۱)؛ الكنز فی القراءات العشر در ۸۵۸ هـ. (ش ۲۰)؛ حاشیه تحریر القواعد المنطقیه در ۸۹۱ هـ. (ش ۱۸۷).

۳. موضوعات کتابها بیشتر فقه، حدیث، علوم قرآنی و شعر است.

۴. در این مجموعه نسخه های خطی منحصر به فرد و نادر بسیاری که نسخه های آنها نایاب یا بسیار کم است وجود دارد، از جمله: بساط نشاط (از عبدالله دارا، ش ۲۳)؛ ترجمه اناجیل اربعه (ش ۸۱)؛ تعریف احوال سادة الانام النبى و الاثنى عشر الامام (ش ۶۷)؛ تعیین الثقل الاکبر (ش ۷۰)؛ راه روشن (ش ۲۳۸)؛ رساله فیروزیه (ش ۱۱۴)؛ رسوایی لندن (ش ۱۹۱)؛ رسوله (ش ۷۴)؛ زرنویه (ش ؟)؛ طراز معنی (ش ۴۱۶)؛ کشف الحیره عن طالب البصیره (ش ؟)؛ مزیل الوسواس فی رد من تبع الخناس (ش ؟)؛ المستقیظ (ش ۲۵۴)؛ نشانه های رسمی دولت ایران (ش ۲۳۶)؛ وقایع عبدالنبی دلال (ش ۱۷) و....

۵. در این مجموعه نسخه های متعددی به خط نگارنده وجود دارد: آموزش رزمی از شیفته در ۱۳۱۸-۱۳۱۹ ش (ش ۱۵۲۳)؛ ازالة الاوهام عن اشتباهات العوام فی الاسماء و الاعلام از شیخ ابوالقاسم بن عبدالله خویی (۱۳۶۵ هـ.) (ش ۶۸)، برطل القضاة از قاسمعلی بن علی نیریزی (سده ۱۳)

ویژگی های مجموعه

بررسی فهرست های چاپ شده این مرکز نشان می دهد که مجموعه گردآوری شده در این مرکز مجموعه ای ارزنده و نفیس است و تلاش استاد سید احمد حسینی اشکوری در این راه قابل قدر دانی است. از جمله ویژگی های ارزشمند این مجموعه، آثار بسیار به خط مؤلف یا با حواشی مؤلف یا کتابت شده در عصر مؤلف است. برخی ویژگی های این مجموعه به قرار زیر است:

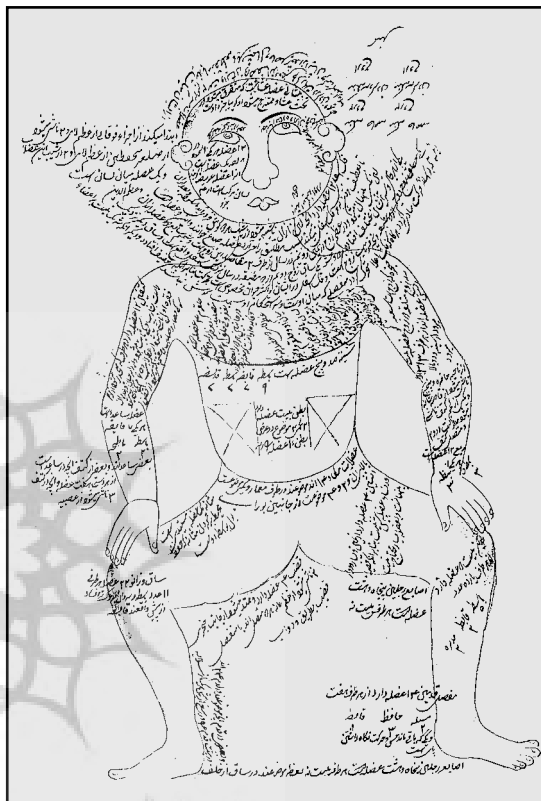
۱. آثار گردآوری شده به زبان فارسی و عربی و به ندرت به ترکی یا اردو (یک نمونه) است.

۲. بررسی تاریخ های کتابت نشان می دهد که این مجموعه از نظر تاریخ، قدمت کمی دارد و نسخه های کهن در این مجموعه کمتر به چشم می خورد و بیشتر نسخه ها متعلق به سده های ۱۱-۱۴ هجری قمری است و حتی تعدادی نسخه های معاصر در این مجموعه وجود دارد: اتمام حجت پیلهور در ۱۳۱۳ ش یا پس از آن (ش ۶۵۵)، کتاب دعا در

جنگ از غلامحسین بن محمد رضا خواجوی (ش ۳۸۹)؛
 جنگ از سید قادر بن حسین حسنی ماهدشتی در ۱۲۹۴
 (ش ۵۲۰)؛
 جنگ از تقی‌الدین حسینی کاشانی (ش ۱۰۶۶)؛
 جنگ از اسماعیل بن حسین تائب تبریزی (متوفی
 ۱۳۷۴) (ش ۱۱۹۶)؛
 جنگ از میرزا محمدابراهیم بن آقابابا گوهری هروی در
 سده ۱۴ (ش ۱۴۰۱)؛
 جنگ از نظر علی بن ابوالحسن اسدی حبیبی (ش
 ۱۹۴۲)؛
 جنگ شعری از احمد عبدالکریم ظریف طهرانی در
 ۱۳۲۶-۱۳۴۱ (ش ۳۵۵)؛
 جنگ شعری از عبدالله منشی (ش ۸۲۳)؛
 جنگ شعری از گردآورنده‌ای ناشناس در سده ۱۴ (ش
 ۱۳۳۳)؛
 جنگ شعری از محمدتقی بن محمد عراقی متخلص به
 هجران (سده ۱۳) (ش ۱۸۸۱)؛
 جنگ شعری از احمد نوری در ۱۳۱۲ (ش ۱۹۸۷)؛
 کزن المناسب از میرزا محمدابراهیم بن آقابابا گوهری
 هروی از سده ۱۴ هـ. (ش ۸۳۰)؛
 مجمع الشعرا از گردآورنده‌ای ناشناس (ش ۱۲۹۸)؛
 مجموعه شعریه از شیخ علی بن احمد جواهری بروجردی
 (متوفی ۱۴۱۵) (ش ۵۴۹)؛
 مجموعه شعریه از عبدالرضا بن حسن دشتی در ۱۳۰۳-
 ۱۳۰۴ (ش ۱۳۰۱)؛
 منتخب الاشعار از محمدابراهیم بن آقابابا هروی (سده
 ۱۴ هـ.) (ش ۱۷۶۵)؛
 هدایة الامة از نظر علی بن ابوالحسن اسدی حبیبی (ش
 ۱۹۴۱).
 ۷. در این مجموعه کتاب‌های نفیس بسیاری از نظر هنری
 وجود دارد که دارای تزیین، سرلوح و تصویر هستند، از جمله:
 مجموعه ش ۱۲۸۷ که در آن تعدادی منظومه وجود دارد و
 دارای چهل و پنج مجلس نقاشی آب و رنگ دقیق و زیباست و
 چند مجلس که با مداد نقاشی شده نیز در آن دیده می‌شود.
 دلائل الخیرات (ش ۱۴۶۴)، که از نظر هنر کشمیری
 بسیار ارزنده است و در آن علاوه بر جلد تیماج ضربی نفیس و

(ش ۱۴۶۵)؛ تحفة الایتام (ش ۷۹۲) از سید خلیل‌الله بن
 مهدی صفوی موسوی حسینی (سده ۱۴)؛ تاریخ وزرا از میرزا
 غلامحسین خان افضل‌الملک زندی در سده ۱۴ (ش ۱۰۴۷)؛
 جواهر العقول فی شرح فرائد الاصول از سید ابوالقاسم بن
 معصوم اشکوری (ش ۸۰)؛ حاشیه‌ة الاصول از ملا خلیل بن
 الغازی قزوینی (د ۱۰۸۹) (ش ۸۰۷)؛ شرح دیباجة
 خشخاش‌نامه، خشخاش‌نامه از شیخ اسماعیل تائب تبریزی
 در ۱۳۴۶ (ش ۹۸۵)؛ خلاصه تواریخ از دبیر اعلم تقی بن
 محمد ساوجبلاغی عنوان نگار (د پس از ۱۳۴۷ هـ.) (ش
 ۱۶۵)؛ دیوان ابن‌شدم (ش ۷۰۲)؛ دیوان الجواهری
 البروجردی، از شیخ علی بن احمد جواهری بروجردی (د
 ۱۴۱۵ هـ.) (ش ۵۴۵ - ۵۴۶) دیوان تائب تبریزی از شیخ
 اسماعیل بن حسین تائب تبریزی (د ۱۳۷۴ هـ.) (ش ۱۱۵۰)؛
 دیوان فیاض شیرازی از فیاض بن همایون شیرازی (ش ۹۵)؛
 رجال زفره از محمدحسن رجایی زفره‌ای در ۱۳۴۸ (ش
 ۱۲۴۲)؛ سرور المؤمنین از سید احمد بن محمد حسینی
 اردکانی (پس از ۱۲۳۸ هـ.) (ش ۱۲۴۹)؛ شرح
 القصیده العینیه للحمیری از فضل‌علی بن عبدالکریم تبریزی
 (د ۱۳۳۷ هـ.) (ش ۱۲۱۵)؛ شرح المکاسب از شیخ عبدالله
 اصفهانی (۱۳۴۴ - ۱۳۴۶)؛ شرح شرایع الاسلام (ش
 ۱۳۸۴)؛ شهنامه (مشروطه‌نامه) از درویش علی بن
 غلامحسین خان بختیاری در ۱۳۲۷ (ش ۷۳۷)؛
 الفقه المنظوم من جواهر العلوم از شیخ علی بن احمد جواهری
 بروجردی (د ۱۴۱۵ هـ.) (۵۳۹ - ۵۴۴)؛ الفوائد الحریه فی
 القواعد المنطقیه از سید علی بن محمد جواد بحر العلوم شاه
 عبدالعظیمی از سده ۱۴ (ش ۸۲۰)؛ قصه اصحاب کهف از سید
 محمدامین نجاتی بستانی در ۱۲۴۰ هـ.؛ ملاذ الاخیار از ملا
 محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (د ۱۱۱۰) (ش ۱۲۱۶)؛
 میزان الانساب از میرزا محمدهاشم بن زین‌العابدین
 چهارسوقی (د ۱۳۱۸ هـ.)؛ هدایة الکلام از سید محمدکاظم بن
 سید محمدعلی جزائری (د ۱۴۰۷ هـ.) (ش ۱۶۸).
 ۰۶ در این مجموعه چند جنگ یا مجموعه شعری به خط
 نگارنده وجود دارد که از نظر شناخت شعرای گمنام یا شاعرانی
 بکه کمتر شناخته شده هستند حائز اهمیت اند:
 الف قصاید (ش ۱۴۰۴)؛
 تذکره شعراء از گردآورنده‌ای ناشناس (ش ۸۳۶)؛

تصویر ۳: صفحه ای از «تشریح الابدان»، شیرازی

۳۷۷، ۱۷۵۶)، کلیات امیر خسرو دهلوی (ش ۵۸۸)، کلیات روشنی (ش ۱۱۴۹)، کلیات سعدی شیرازی (ش ۵۹۴، ۹۷۴، ۱۵۴۱، ۱۵۴۶، ۱۶۶۹، ۱۷۲۹)، کلیات عرفی شیرازی (ش ۳۷)، مائة کلمة (ش ۳)، مجالس المؤمنین (ش ۱۵۸۱)، نظم الغرر و ضد الدرر (ش ۳۹۲)، هفت پیکر (ش ۱۵۶) و... ۸. در میان این مجموعه آثاری کمتر از خوشنویسان مشهور و بیشتر خوشنویسان ناشناس دیده می شود که برخی از آنها عبارت اند از:

- آقاجان پرتو اصفهانی (ش ۳)؛
- ابراهیم بن حسن کشمیری (ش ۱۴۳۱)؛
- ابراهیم بن طیفور بسطامی (ش ۱۹۵۵)؛
- ابوالقاسم شریف یزدی (ش ۹۷۹)؛
- ابوطالب بن ابی تراب شیرازی در ۱۲۴۴ هـ. (ش ۱۱۲۴)؛
- احمد نیریزی در ۱۱۰۴ هـ. (ش ۱۹۲۶)؛
- اسماعیل بن احمد احمدآبادی اصفهانی در ۱۲۵۶ هـ. در اصفهان (ش ۴۸۰)؛
- پیرقلی در ۱۰۱۲ هـ. (ش ۶۶۸)؛
- حاج بابا بن محمد در ۱۲۶۸ هـ. (ش ۱۳۹۳)؛
- حاجی صفا ابن خاقانی محلاتی (محمد رضا فرزند خاقانی شیرازی) (ش ۲۳)؛
- حسن بن ابوالقاسم خوانساری (ش ۱۲۷۷)؛
- حسن بن علی محمد بنا در ۱۲۲۴ هـ. (ش ۵۰)؛
- حسین بن محمد حسینی خوانساری در ۱۳۱۹ هـ. (ش ۸۲۶)؛
- درویش مصطفی در ۱۰۰۱ هـ. (ش ۱۱۴۹)؛
- زین العابدین بن محمد علی خطیب در ۱۱۱۷ هـ. (ش ۱۷۴۶)؛
- زین العابدین بن محمد علی محلاتی در ۱۳۱۰ هـ. (ش ۶۲۹)؛
- سلطان ابراهیم بن میرزا نصرالله خان اسدالسلطنه عامری در ۱۳۳۸ هـ. (ش ۴۳۳)؛
- شاهرخ، سده ۱۳ (ش ۱۷۸۰)؛
- عبدالحسین بن عبدالله در ۱۰۴۱ هـ. در بغداد (ش ۳۷۱)؛
- عبدالرزاق بن محمد نوری در ۱۲۹۷ هـ. در طهران (ش ۲۲۲)؛

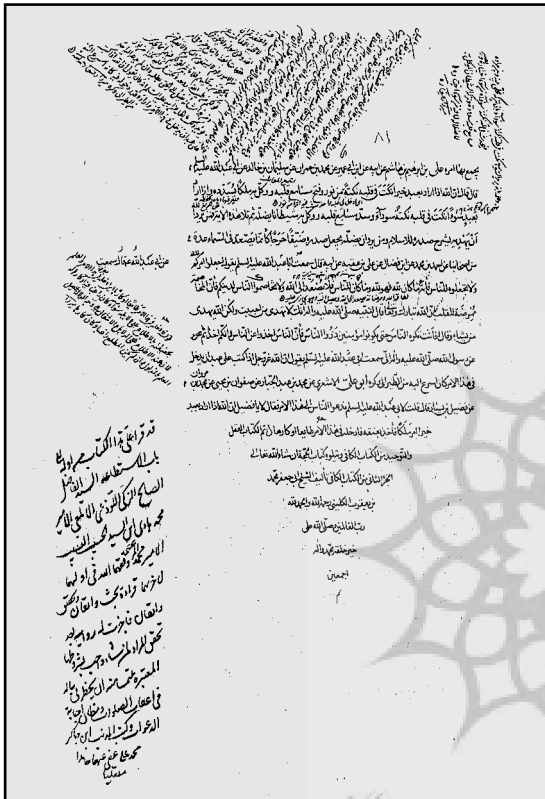
سرلوح و جدول زر و لوح نقاشی، دو مجلس از مسجد الحرام در مکه و مسجد پیامبر در مدینه وجود دارد.

شرح المواقف (ش ۳۱۹) که علاوه بر جلد نفیس و سرلوح، روی برگ اول آن طغرای سلطان سلیم خان عثمانی دیده می شود.

هم چنین قرآن (ش ۱، ۸۶، ۱۴۹۲، ۱۹۳۳)، آتشکده آزر (ش ۱۰۸۸ و ۱۸۸۶)، اخلاق محسنی (ش ۱۱۰۲)، الامان من اخطار الاسفار و الامان (ش ۹۰)، پندنامه لقمان حکیم (ش ۳۳۴)، تحفة الزائر (ش ۲۵۲)، حاشیه شرح التجرید الجدید (ش ۱۵۴۳)، دعای ابو حمزة ثمالی (ش ۳۴۳)، دعای صباح (ش ۲)، دیوان ثریا (ش ۵۲۴)، دیوان حافظ (ش ۱۹۱۶)، دیوان خاقانی (ش ۱۵۳۱)، دیوان صائب تبریزی (ش ۱۴۷)، دیوان ظهیر فاریابی (ش ۹۶)، دیوان محتشم کاشانی (ش ۱۶۴۰)، دیوان نشاط (ش ۱۶۴۸)، روضة الصفا (ش ۱۴۵۳)، (۱۵۵۱)، زاد المعاد (ش ۱۰۳۵)، الصحیفة السجادیة (ش ۴۴)، ۷۲، ۱۴۷۸، ۱۷۸۰، الکافی (۱۵۷۸)، کتاب دعا (ش ۷۸،

- عبدالغنی بن محمدرضا اصفهانی در ۱۲۸۵هـ. (ش ۱۶۷۵)
- محمدعلی اصفهانی در ۱۳۱۴هـ. (ش ۳۴۳)؛
- محمدعلی انصاری در ۱۳۲۲ و ۱۳۴۱هـ. (ش ۱۹۳۵ و ۱۷۷۰)؛
- محمدعلی بن علی اصغر در ۱۲۴۴هـ. (ش ۴۷۴)؛
- محمدعلی بن میرمحمد حسین حسینی وجدی در ۱۲۷۶هـ. (ش ۷۳)؛
- محمد مهدی حسینی فراهانی کاتب الحضرة سلطانی در ۱۲۳۸هـ. (ش ۱۶۴۸)؛
- محمد هادی بن مظفر علوی شیرازی در ۱۰۷۶هـ. (ش ۱۲۴۵)؛
- موسی مفتاح در ۱۳۱۰هـ. (ش ۶۵)؛
- مهدی اصفهانی در ۱۳۱۴ (ش ۱۸۲۰)؛
- میرآقا اهری در ۱۳۰۹هـ. (ش ۳۱)؛
- میرزا بابا حاجی محمدصادق موسوی خوانساری در ۱۲۷۷هـ. (ش ۹۰۳)؛
- نظام الدین سعدالملک عطار (ش ۱۷۹)؛
- هاشم طوبی (ش ۶۹۲)؛
۹. یکی از ویژگی‌های این مجموعه وجود نسخه‌های متعدد درباره واقعه کربلا و مصیبت امام حسین (ع) و اهل بیت است:
- جلد اول: عین البكاء، چهل مجلس، مجالس، محرق القلوب.
- جلد دوم: مجالس الاحزان، مختصر الشجاعه، طوفان البكاء.
- جلد سوم: طغیان البكاء، معین البكاء، ریاض المؤمنین، خداوندنامه، مصیبت نامه، تأثر الاخيار.
- جلد پنجم: مجالس، واقعه الطف، دیوان صراف یزدی (که بخشی از اشعار او درباره واقعه کربلا و شهادت حضرت امام حسین (ع) است).
۱۰. برخی آثار معرفی شده در این فهرست اسناد تاریخی هستند، از جمله: املاک دولتی (ش ۱۲۹)، ترجمه اسناد پلتیکی مملکت مصر (ش ۱۲۷۹)، تقویم سال ۱۲۹۵ (ش ۱۶۱)، روزنامهچه (ش ۹۵۹)، قبالة نامه ازدواج (ش ۴۸)، کتابچه صورت املاک بختیاری (ش ۱۰۹۴)، مخابرات
- عبدالغنی بن محمدرضا اصفهانی در ۱۲۸۵هـ. (ش ۱۶۷۵)
- عبدالله بن عبدالجبار سمرقندی در ۹۶۱هـ. در هند (ش ۴۵۴)؛
- عربشاه بن محمد حسینی استادی (سده ۱۱هـ.) (ش ۱۵۷)؛
- علی اکبر (تفریسی) کاتب الحضرة سلطانی (ش ۳۹۴)؛
- علی قلی بن محمد جیلاوی مازندرانی، محرر حضرت سلطانی (۱۲۷۱)؛
- علی نقی مؤید لشکر فرزند میرزا غفار لشکر نويس افشار (ش ۷۱۹)؛
- فتح الله حسینی شیرازی متخلص به بدیع در ۱۲۵۷ (ش ۱۸۱۱)؛
- محمد ابراهیم بن احمد طباطبایی در ۱۰۳۷هـ. (ش ۱۸۰۱)
- محمد باقر بن محمد تقی در ۱۰۹۶هـ. (ش ۱۳)؛
- محمد بن حسین کاتب اصفهانی در ۱۰۱۳هـ. در اصفهان (ش ۳۷)؛
- محمد بن علاء الدین سبزواری (ش ۱۲۹۳)؛
- محمد بن محمد عیسی حسینی مرعشی در ۱۰۹۳هـ. (ش ۱۵۵۶)؛
- محمد تقی در ۱۲۶۶هـ. (ش ۷۴۱)؛
- محمد تقی بن محمد حسین خاتون آبادی (ش ۱۵۴۳)؛
- محمد حسین بن نصرالله خوشنویس اهری (ش ۱۷۷)؛
- محمد حسین دزفولی در ۱۰۶۱هـ. (ش ۱۰۳۵)؛
- محمد حسین کرمانشاهی در ۱۲۷۰هـ. (ش ۱۷۴۵)؛
- محمد حسین موسوی در ۱۲۴۱هـ. (ش ۲۵۲)؛
- محمدرحیم (ش ۱۵۰۱)؛
- محمدرزمان بن حسن کاتب اصفهانی در ۱۰۰۱هـ. (ش ۸۶۳)؛
- محمدرزمان بن مراد حسینی کاتب مشهدی در ۱۰۶۵هـ. (ش ۱۵۸۱)؛
- محمد شفیع بن زین العابدین شیرازی در ۱۲۱۹-۱۲۲۰هـ. (ش ۱۵۵۹)؛
- محمدصادق بن محمد محسن آشتیانی قمی فاطمی در

تصویر ۴: صفحه ای «الکافی» با نشانی قرائت

قوام الملک (ش ۱۷۳۷).

۱۱. چند نسخه چاپ سنگی نیز در این مجموعه وجود دارد که بر روی آنها تصویرهای دستی یا یادداشت های خطی وجود دارد، مانند: قرآن کریم (ش ۵۸)، چاپ ترکیه که برخی لوحه های زرین رنگین در صفحه های اول و دوم و جدول به صورت دستی ترسیم شده است. ترجمه رباعیات الخيام (ش ۲۴۶)، نسخه تایپ شده است و دارای یادداشت تقدیمی مؤلف، عبدالحق فاضل است. بیان السعادة (ش ۳۱۳)، چاپ سنگی، دارای حواشی مؤلف به خط خود است. الاسفار الاربعه (ش ۶۱۳) چاپ سنگی با حواشی خطی؛ کتاب دعا (ش ۱۱۶۵)، چاپ سنگی که پس از چاپ تزیین شده است. سؤال و جواب، چاپ سنگی، دارای حواشی خطی (ش ۱۱۸۵).
ایضاح الادب (ش ۱۲۰۹)، چاپ سنگی که دارای یادداشت های تقریض است و جدول های زرینی در آن قلمی ترسیم شده است. الدرر النجفیه من الملتقطات الیوسفیه (ش ۱۲۸۲) و نهج البلاغه (۱۲۸۳)، الاسناد المصطفی الی آل المصطفی (ش ۱۳۹۱)، که روی برگ اول آنها اجازه ای نوشته شده است. زاد المعاد (ش ۱۴۳۰)، چاپ سنگی که بعد دستی تزیین شده است. نجات العباد لیوم المعاد (ش ۱۵۰۸)، چاپ سنگی دارای یادداشت های خطی است. زاد المعاد (ش ۱۸۶۵)، چاپ سنگی با تزیین قلمی است. شرح نهج البلاغه (ش ۱۹۱۰ و ۱۹۱۱)، چاپ سنگی، خط روی سطور و نشان های قلمی شنگرف و حواشی خطی هستند.

مهدوی اصفهانی است: ش ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۱۱۲۵، ۱۱۲۸. هم چنین در آغاز و پایان نسخه ش ۴۰۰ (حاشیه معالم الاصول) و روی برگ اول نسخه ش ۸۰۴ (مجمع البیان لعلوم القرآن)، مهر بزرگ کتابخانه شیخ فضل الله نوری دیده می شود.

برخی نسخه ها نیز متعلق به میرجلال الدین محدث آرموی است که جلد ششم فهرست نسخه های خطی این مرکز به فهرست مجموعه وی اختصاص دارد: ش ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۳۹۱.

۱۳. وجود نسخه های اصل آثار محمد بن سلیمان تنکابنی از دیگر ویژگی های این مجموعه است: الخلیجات (ش ۱۰۱۱)، معین البکاء (ش ۱۰۱۲)، مجموعه (ش ۱۰۱۳)، اکلیل المصائب (ش ۱۰۱۴)، مواعظ المتقین (ش ۱۰۱۵)، مجموعه (ش ۱۳۲۴)، الفرائد الرضویه (ش ۸۹)، حاشیه الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة (ش ۱۳۲۷)، مطلع البدر (ش ۱۱۳۵) و یا از خانواده او، مانند:

۱۲. بررسی مجموعه در مورد مالکان نسخه ها نشان می دهد که تعدادی از نسخه های این مجموعه متعلق به سعید نفیسی بوده است و مهر کتابخانه و یادداشت های وی در آنها دیده می شود، مانند: مکارم الاخلاق (ش ۸۰۹)، فتوت نامه (ش ۸۱۵ تا ۸۱۸)، انیس الاحبا (ش ۸۱۶)، مجموعه (ش ۸۱۸)، مرآة الناظرین و عبرة الحاضرین (ش ۸۲۱)، مجموعه (ش ۹۹۰ و ۹۹۹)، جنگ شعری (ش ۱۰۳۹)، صور الاقالیم (ش ۸۳۷)، دیوان حافظ شیرازی (ش ۸۵۶)، دیوان رضی نیشابوری (ش ۸۶۳)، نصایح خواجه نظام الملک (ش ۱۱۹۹)، دیوان غمکده تبریزی (ش ۱۳۸۰).

نسخه هایی نیز متعلق به سید محمدعلی روضاتی است و یادداشت او در آغاز آنها دیده می شود: ش ۶، ۱۸، ۵۵، ۷۹، ۸۰، ۸۸، ۹۳، ۱۷۶، ۲۹۸. و نیز آثاری متعلق به سید مصلح الدین

دارد، از جمله نسخه‌های شماره ۲۸، ۹۳، ۲۳۷، ۴۵۴، ۵۷۸، ۷۷۶، ۱۴۱۷، ۱۵۴۲، ۱۵۸۱ و ۱۸۸۵ و نسخه‌های زیر:

صحاح اللغه (ش ۱۴۲۵) که متعلق به کتابخانه سلطان محمد شاه بابر هندوستانی بوده است و یادداشت این تعلق در پشت برگ آخر، به تاریخ جمادی الثانی ۱۱۳۲ هـ. دیده می‌شود.

ظفرنامه (ش ۱۱۰۳) از سده دوازدهم هجری دارای مهر کتابخانه شاه جهان است.

دیوان زبلی (ش ۹۴۶) از جعفر زبلی دهلوی (د ۱۷۱۰م) که به زبان فارسی و اردو نوشته شده است و در مطالعه برای ادبیات فارسی هند و لغات و اصطلاحات مخصوص آن سرزمین که در فارسی نویسی به کار می‌بردند سودمند است.

۱۷. چند نسخه متعلق به کتابخانه سلطنتی یا نسخه‌هایی که برای شاهزادگان نوشته شده است نیز در این مجموعه وجود دارد:

۱. احیاء علوم الدین (ش ۷۶۶) متعلق به عبدالعلی احتشام الدوله فرزند فرهاد میرزا معتمد الدوله.

۲. تذکره الاولیاء (ش ۷۳۱) که به دستور شاهزاده محمدولی میرزا در ۱۲۷۴ هـ. کتابت شده است.

۳. الجامع الصحیح (ش ۲۱۷) و شرح تحریر اقلیدس (ش ۶۳۹) دارای تملک فرهاد میرزا است.

۴. جنگ روس و عثمانی (ش ۳۰۸) که برای شاهزاده عبداللّه میرزا عبداللّه حشمت الدوله کتابت شده است.

۵. دعای ابو حمزه ثمالی (ش ۳۴۳) که به دستور شاهزاده شعاع السلطنه کتابت شده است.

۶. دیوان حافظ (ش ۶۸۵) که به دستور امیرزاده شاهزاده افخم (نام وی پاک شده است) کتابت شده است.

پانویس:

۱- نک: احمد حسینی، فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی، قم: ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۵ و سایت مرکز با نشانی:

WWW. Mirath.com

دروس الاصول (ش ۱۳۲۵)، حاشیه فرائد الاصول (ش ۱۳۲۶) از میرزا علینقی بن محمد بن سلیمان تنکابنی.

۱۴. در این مجموعه نسخه‌های متعددی وجود دارد که در پایان آنها اجازه سید میرزا مهدی بن ابوالقاسم شهرستانی حائری در تاریخ‌های ۱۲۰۹ تا ۱۲۱۵ هجری قمری به برخی علما دیده می‌شود. این اجازه‌ها عبارت‌اند از:

اجازه به سید محمدحسن حسینی زنوزی (ش ۸۷۰، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۱۰۷۷، ۱۰۷۹)، عبدالرسول بن محمدحسن حسینی زنوزی (ش ۹۳۱)، محمد بن عبدالرسول حسینی زنوزی (ش ۹۳۱)، سید مهدی بن محمدحسن حسینی زنوزی (ش ۹۳۳، ۱۰۷۸)، سید علی بن محمدحسن حسینی زنوزی (ش ۹۳۴)، سید موسی بن عبدالرسول حسینی زنوزی (ش ۹۳۵)، سید عبدالله حسینی زنوزی (ش ۱۰۰۷)، سید محسن حسینی زنوزی (ش ۱۰۲۰)، سید علی محمد حسینی زنوزی (ش ۱۰۲۱)، محمد بن سید شفیق زنوزی (ش ۱۰۸۲)، سید علی طباطبایی حائری (ش ۹۳۶)، شیخ علی نقی بن عبدالنبی طسوجی خویی (ش ۹۳۷)، محمد طسوجی (ش ۱۰۲۲)، محمدباقر سلماسی خویی (ش ۹۳۸)، محمدرضا سلماسی خویی (ش ۱۰۱۹)، ابوالقاسم بن ابی سعید کاشانی (ش ۱۰۲۳)، مهدی بن محمدتقی قاضی طباطبایی (ش ۹۵۲ و ۱۰۸۱)، سید طالب طباطبایی (ش ۱۱۷۸)، سید محمدباقر شفتی (ش ۱۰۸۳)، سید عبدالله شبر کاظمینی (ش ۱۰۸۴)، شیخ ابوطالب تبریزی (ش ۱۰۸۵).

۱۵. در این مجموعه هم‌چنین یادداشت‌هایی به خط برخی علما و مشاهیر وجود دارد:

ش ۳۵۵: چند صفحه اواخر مجموعه به خط علامه سمنانی با تاریخ ۱۳۲۹ هـ. است؛

ش ۴۱۴: دارای حواشی مؤلف، ملاصدرا شیرازی؛

ش ۴۵۱: دارای یادداشت‌انها که مؤلف، علی بن عبدالعالی محقق کرکی، برای کاتب نوشته است؛

ش ۶۳۶: دارای اجازه و حواشی به خط مؤلف، شیخ بهایی؛

ش ۷۳۷: دارای حواشی مؤلف؛

ش ۷۸۹: دارای اجازه به خط علامه مجلسی؛

ش ۱۹۹۹: دارای انهایی به خط محمدتقی مجلسی برای کاتب.

۱۶. تعدادی نسخه‌های هندی در این مجموعه وجود